

Filozofija Ivana Macana

Napomene uz odabrane epistemološke, analitičko–jezične i socijalno–etičke probleme uz 75. obljetnicu njegova života

*Kristijan Krkač**

»Blaise Pascal (...) i živio je sve do kraja svoje smrti.«¹
Ivan Macan

Sažetak

U članku autor uvodi, pregledno prikazuje i polemizira s dvjema središnjim temama teorijske filozofije Ivana Macana, tj. s odabranim postavkama o epistemologiji i filozofiji Ludwiga Wittgensteina i s temama praktične filozofije, tj. iz područja njegove socijalne etike. Polemika se oblikuje tako da se iznosi središnja misao koja se potom pojašnjava, nakon čega se iznosi prigovor i pokušava se odgovoriti na nj. Cijeli tekst je zaokružen polemičkim uvodom o sekundarnoj literaturi i neformalnim zaključkom o vrijednosti i utjecaju filozofije i filozofiranja Ivana Macana. Članak se sastoji od uvodnoga dijela u kojem se daje napomena o životu i djelu te kritička napomena o sekundarnoj literaturi, od središnjega dijela u kojem se prikazuju tri teme, tj. epistemološke, one iz Macanove filozofije o L. Wittgensteinu i one iz socijalne etike, te od zaključnoga trećeg dijela u kojem se izvodi zaključak o izvornim doprinosima autorove filozofije i o autorovoj važnosti kao profesora filozofije.

Ključne riječi: Ivan Macan, epistemologija, znanje, Ludwig Wittgenstein, teorija značenja, načela socijalne etike

1. Umjesto uvoda

Na studentski simpozij »Mogućnost istinite spoznaje« održan 2013. godine na FFDI-u uz redovite razloge za odazivanje na studentske simpozije, našao sam za

* Doc. dr. sc. Kristijan Krkač, Zagrebačka škola ekonomije i managementa. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb. E-pošta: kristian.krkač@gmail.com

1 *Lapsus linguae* profesora Ivana Macana tijekom predavanja iz *Filozofije spoznaje* ak. god. 1991./1992. godine na FTI-u u Palmotičevoj ulici.

shodno odazvati se i iz nekoliko dodatnih razloga.² Što se tiče temeljnoga razloga, pristojno se odazvati na studentski simpozij jer je to vrijedno i studentima i profesorima. Što se tiče posebnoga razloga, tema simpozija »Mogućnost istinite spoznaje« nekako me vratila u 1996. godinu kada sam prvi put, kao asistent Ivana Macana, predavao na temu teorija istinitosti, doduše početnički loše. No, vježba čini uvježbanim. Treće, koristim ovu priliku da o temi progovorim govoreći o epistemologiji i srodnim temama u filozofiji Ivana Macana, profesora i učitelja od kojeg sam najviše naučio o »mogućnosti istinite spoznaje« ili ipak nisam, i to uz 75. obljetnicu njegova života. Toplo se nadam da tema nije promašena i da će biti na pomoć studentima kako s obzirom na poznavanje filozofije jednoga njihovog profesora iz perspektive jednoga od učenika koji nije bogzna što naučio uglavnom zahvaljujući svojoj tvrdoglavosti, tako i s obzirom na način i svrhu polemiziranja s filozofima uopće.

Naime, pisati pregledne članke, natuknice i sl. o hrvatskim filozofima i njihovim djelima svakako je presudno i temeljno, no ono što njihovu filozofiju čini važnom i utjecajnom ili naprosto živom čitanje je njihovih djela, raspravljanje o njima i da se njihova stajališta i argumenti, ako stvar u pitanju to nameće, koriste u daljnjem razvoju nacionalne i svjetske filozofije. Tako sam kod urednika svoje knjige »A Custodian of Grammar, Essays on Wittgenstein's Philosophical Morphology«³ inzistirao na odjeljku u predgovoru u kojem objašnjavam svoj osobni put prema Wittgensteinovoj raspravi o izvjesnosti koji je započeo pod utjecajem Ivana Macana kao stručnjaka za epistemologiju i Wittgensteina, kao i pod utjecajem četiriju teško spojivih knjiga i filozofa, tj. »Filozofije spoznaje« I. Macana, »Filozofije i ogledala prirode« Richarda Rortyja, »Fenomenologije percepcije« Mauricea Merleau-Pontyja i »O izvjesnosti« Ludwiga Wittgensteina. Ne radi se o kurtoaznome spominjanju, nego o tako reći supstancijalnome navođenju, tj. o tome kako je moj vlastiti pristup u knjizi u svome početnom dijelu razumljiv jedino kroz slaganje ili suprotstavljanje stavovima Ivana Macana i navedenih filozofa.

1.1. Život i djela

Ivan Macan (isusovac, svećenik, filozof, pedagog, metodičar i povjesničar filozofije) rođen je 1939. godine u Svetojurskom Vrh u Hrvatskome zagorju, doktorirao je filozofiju 1974. u Innsbrucku na strogo filozofskoj, vrlo tehničkoj

2 Temelj ovog teksta je predavanje održano 29. 05. 2013. na Studentskom simpoziju studenata FFDI-a »Mogućnost istinite spoznaje« na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu i neki moji stariji tekstovi o Ivanu Macanu i recenzije njegovih knjiga. Kristijan Krkač, Novosti u filozofiji i epistemologiji Ivana Macana, u: Kristijan Krkač, *Hrvatska filozofija i skolastička epistemologija 20. stoljeća. Odabrana predavanja 1998.–2008.*, elektronička knjiga, Filozofija.org, Zagreb, 2010., str. 106–112. Zahvalio bih se prije svega predsjednici studentskoga zbora Katarini Matošević na pozivu na simpozij, zatim studentima FFDI-a na raspravama s obzirom na ovo predavanje, te na koncu i profesoru Macanu koji je odgovorio na neke tamo postavljene prigovore, a odgovori su ovdje uzeti u obzir. (Tekst posvećujem S. N.)

3 Kristijan Krkač, *A Custodian of Grammar, Essays on Wittgenstein's Philosophical Morphology*, Lanham, 2012., str. xxi.

i tada, a i danas vrlo aktualnoj temi, tj. teoriji značenja Ludwiga Wittgensteina. Ivan Macan već više od 30 godina predaje filozofske predmete (u Zagrebu na FFDI-u od 1975. godine, od 1975. do 1981. na Visokoj teološkoj školi u Sarajevu te od 1995. do 1997. na Hrvatskim studijima u Zagrebu).

Autor je niza priručnika za studente (skripta) iz područja logike, epistemologije (filozofije spoznaje), analitičke filozofije jezika, etike (dostupno na mreži), socijalne etike, povijesti novovjekovne filozofije, povijesti kršćanske filozofije 19. i 20. stoljeća; zatim autor knjiga iz raznih područja od kojih su neke utjecajne i izvan kruga kršćanskih filozofa, a od kojih su najvažnije sljedeće tri: »Wittgensteinova teorija značenja«⁴, »Filozofija spoznaje«⁵ i »Socijalna etika i druge studije«.⁶ Te knjige predstavljaju rezultate dugogodišnjega bavljenja temama vezanim uz Wittgensteina, znanje i socijalnu pravdu, predavanja i pisanja članka (izraz *dugogodišnjega bavljenja* ovdje ne znači kurtoaznu napomenu nego, primjerice, u slučaju »Filozofije spoznaje« postojanje priručnika iz toga područja koji je Macan pisao ponekad i u razdoblju od 20 i više godina, sve dok se nije odlučio za knjigu).

U tome svjetlu, posljednje ali ne i manje važno, profesor Macan autor je niza članaka o Ludwigu Wittgensteinu među kojima valja spomenuti sljedeće: »Ludwig Wittgenstein kao čovjek i mislilac«,⁷ »Je li Ludwig Wittgenstein bio religiozan?«⁸ i »War Ludwig Wittgenstein religiös?«,⁹ ali i članaka iz područja socijalne etike i kršćanskoga socijalnog nauka.¹⁰ Valja izdvojiti i članak (prije možda studiju) »Istinitost i sigurnost ljudske spoznaje«¹¹ u kojem uz izlaganje većine relevantnih teorija istinitosti izlaže i teze o mogućnosti, istinitosti i opravdanosti metafizičkih stavova, sažimajući o tom pitanju ne samo ontološke, nego etičke i epistemološke perspektive filozofskoga pristupa, ali i oslanjajući se na njemu toliko dragu tzv. »teoriju konvergencije« J. H. Newmana iz njegova teškog, ali poznatoga i važnoga djela »An Essay in Aid of a Grammar of Assent«.¹²

Uz sve ovo valja spomenuti i njegovo sudjelovanje u životu hrvatske filozofske zajednice, kao prvo sudjelovanjem na simpozijima (valja naglasiti i njegovo redovito odazivanje na studentske simpozije), a zatim i sudjelovanje u radu filozofske zajednice kako na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove i Hrvatskim studijima, tako i u Hrvatskome filozofskom društvu.

Konačno, valja spomenuti da je Ivan Macan urednik biblioteke filozofije Ludwiga Wittgensteina u kojoj su do sada objavljeni prvi hrvatski prijevodi Witt-

4 Ivan Macan, *Wittgensteinova teorija značenja*, Zagreb, 1996.

5 Ivan Macan, *Filozofija spoznaje*, Zagreb, 1997.

6 Ivan Macan, *Socijalna etika i druge studije*, Zagreb, 2002.

7 Ivan Macan, Ludwig Wittgenstein kao čovjek i mislilac, *Obnovljeni život*, 31, 3, 1976, 253–270.

8 Ivan Macan, Je li Ludwig Wittgenstein bio religiozan?, *Obnovljeni život*, 56, 4, 2001, 503–513.

9 Ivan Macan, War Ludwig Wittgenstein Religiös?, *Disputatio Philosophica*, 1/2002, 39–51.

10 Ivan Macan, *Socijalna etika i druge studije*, Zagreb, 2002.

11 Ivan Macan, (ur.), *Filozofija u susret teologiji*, Zagreb, 1989:19–36.

12 John Henry Newman, *An Essay in Aid of a Grammar of Assent*, London, 1874.

gensteinovih kasnijih djela, tj. »Filozofijskih istraživanja«,¹³ »O izvjesnosti«¹⁴ i »Plave i smeđe knjige«.¹⁵

1.2. Kritička napomena o dosadašnjoj literaturi o Ivanu Macanu

O Ivanu Macanu do sada je objavljen jedan članak,¹⁶ jedna natuknica u filozofskome leksikonu,¹⁷ jedan uvodni tekst o njegovoj epistemologiji¹⁸ te nekoliko recenzija njegovih knjiga.¹⁹

Ovu napomenu pišem kao prvo stoga što držim da ono što je tamo rečeno nije obuhvatno (u slučaju natuknice), nije pregledno u smislu u kojem je »pregledni prikaz«²⁰ nešto što bi takav tekst trebao postići (u slučaju članka) te na koncu nije napisano u »duhu cjeline«,²¹ niti dostatno kritičkim i polemičkim tonom (u slučaju spomenutoga uvodnog teksta) jer ako smo nešto naučili od profesora Macana (mi, njegovi učenici) ili barem trebali naučiti, onda je to baš *zašto i kako* biti polemičan i kritičan. Dokazivanje ovih napomena ne spada u temu ovoga članka, no nadam se da sam njima, ako ništa drugo, onda barem neutemeljeno potaknuo buduću raspravu o Macanovoj filozofiji.

Izostaviti to *zašto i kako* iz prikaza njegove filozofije dvostruko je pogrešno. Kao prvo, ispada da pišemo o filozofu s kojim se nema o čemu raspravljati, no itekako ima. Možda i kao posljedica rečenoga, ispada da ništa nismo naučili (što smo u stvari trebali naučiti?). Kao drugo, izostavivši polemiku sa spomenutim *tekstovima o Macanu* jer s njima nemam o čemu filozofski relevantno raspravljati niti su sami napisani s tom svrhom, ovaj tekst pišem kao što učenik treba pisati učitelju, bez posebnoga motiva, razloga ili povoda, naprosto kao učenik učitelju. I, dakako, prije svega kritičkim i polemičkim tonom. Tekst nikako ne smjera na sveobuhvatnost, nego prije na preglednost i polemiku u onim pitanjima za koja sam i osobno kakav–takav stručnjak, a to su pitanja epistemologije, filozofije Ludwiga Wittgensteina i socijalne filozofije, ali samo pod vidikom pod kojim se preklapa s poslovnom etikom i korporacijskom društvenom odgovornošću za koje mogu dokazati vlastitu kakvu–takvu stručnost.

Ovdje izostavljam radove u kojima se Macan bavi općom etikom, metafizikom, poviješću filozofije, kršćanskom filozofijom, napose onom 19. i 20.

13 Ludwig Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja*, Zagreb, 1996.

14 Ludwig Wittgenstein, *O izvjesnosti*, Zagreb, 2007.

15 Ludwig Wittgenstein, *Plava i smeđa knjiga*, Zagreb, 2009.

16 Ivan Šestak, *Filozofija kao racionalnost svjetonazora*, Uz sedamdesetu obljetnicu života Ivana Macana (1939.–2009.), *Obnovljeni život*, 2009, 64, 2, 161–178.

17 Ivan Šestak, Ivan Macan, u: Stipe Kutleša (gl. ur.), *Filozofski leksikon*, Zagreb, 2012, str. 709.

18 Kristijan Krkač, *Novosti u filozofiji i epistemologiji Ivana Macana*, u: Kristijan Krkač, *Hrvatska filozofija i skolastička epistemologija 20. stoljeća, Odabrana predavanja 1998.–2008.* elektronička knjiga, Filozofija.org, Zagreb, 2010., str. 106–112.

19 Kristijan Krkač, Ivan Macan — *Filozofija spoznaje*, *Filozofska istraživanja*, 69, 18, 1998, 2, 498–500.

20 Ludwig Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja*, Zagreb, 1998a, paragraf 122.

21 Ludwig Wittgenstein, *Culture and Value*, Oxford, 1998b, 8–9.

stoljeća, ne stoga što su to manje važne teme, nego s toga što sebe ne držim dovoljno stručnim raspravljati o stavovima koje autor tamo iznosi, a i dobar dio tih tema uvodno je već pokriven spomenutim Šestakovim člankom.²² S druge strane, postoje stručnjaci kojima su opća etika, metafizika, kršćanska filozofija područje najuže specijalizacije i zasigurno su pozvaniji govoriti o tim temama.

2. *Epistemologija, Ludwig Wittgenstein i socijalno–etičke poteškoće u filozofiji Ivana Macana*

Macan je bez daljnega skolastički kršćanski filozof, ako je kršćanska filozofija uopće moguća (o čemu je Macan također napisao članak).²³ To je sasvim razvidno iz njegovih pristupa središnjim temama kojima se bavio. Naime, isticanje nasljeđa Tome Akvinskoga i drugih značajnih kršćanskih filozofa uvijek je na određen način ako ne eksplicitno spomenuto i raspravljano, a ono barem poput sjene nadvijeno nad sve o čemu govori i piše. No ako je kršćanska filozofija uopće moguća, onda ju se, temeljem evidencije njezine povijesti tijekom 19. i 20. stoljeća, zasigurno može podijeliti na tako reći konzervativnu ili »pravovjernu« koja se zadovoljava beskrajnim egzegezama kršćanskih filozofskih klasika i na, recimo, pejorativno »krivovjernu« koja radosno raspravlja i pritajeno koketira s novim filozofskim pravcima koji nerijetko imaju malo veze s kršćanskom filozofijom.

Macan zasigurno ne spada u prvu skupinu ili se barem stječe taj dojam. Njegovo bavljenje novovjekovnom filozofijom, napose pod vidikom epistemoloških poteškoća vezanih uz izvore, granice, naravi, vrste, izvjesnosti i dosege ljudskoga znanja, ali i suvremenom analitičkom filozofijom, kao i kršćanskim filozofima, napose onima koji temeljem svojeg prihvaćanja nekršćanskih filozofskih teorija nisu bili previše omiljeni u zajednici »pravovjernih«, svjedoči o tome.

No druga vrsta argumenta ovdje je kudikamo važnija, a radi se naime o meritumu stvari u pitanju, tj. njegovoj filozofiji. Bavljenje filozofijom spoznaje, analitičkom filozofijom jezika i religije, filozofijom Ludwiga Wittgensteina, socijalnom etikom i uvođenjem nekih prije slabije poznatih tema čini ga izvornim filozofom. To je ono što će se ovdje djelomično prikazati i provjeriti, tj. konkretno tri teme: epistemološku, filozofiju Ludwiga Wittgensteina i socijalnu etiku.

2.1. *Epistemologija*

Uz sve klasične epistemološke teme u djelu »Filozofija spoznaje«, koje su takve jer se obrađuju i u općem skolastičkom epistemološkom nasljeđu, ali i kod starijih hrvatskih autora među kojima svakako valja spomenuti Stjepana Zim-

22 Ivan Šestak, *Filozofija kao racionalnost svjetonazora*. Uz sedamdesetu obljetnicu života Ivana Macana (1939.–2009.), *Obnovljeni život*, 2009, 64, 2, 161–178.

23 Ivan Macan, *Kršćanska filozofija — da ili ne?*, u: Marijan Steiner (ur.), *Synthesis theologica*, Zagreb, 1994., 435–447.

mermana kao najznačajnijega hrvatskog kršćanskog epistemologa prve polovice 20. stoljeća, prva nova epistemološka tema kod Macana, barem u kontekstu epistemologije u hrvatskoj kršćanskoj filozofiji pa i hrvatskoj epistemologiji uopće, a o kojoj valja progovoriti, uvođenje je Newmanove teorije konvergencije razloga/indicija kao epistemološki relevantne teorije po pitanju sigurnosti ljudskog znanja (John Henry Newman je do tada u nas bio relevantan samo po pitanju etike i teologije zaslugom Ivana Kozelja)²⁴ te već spomenutih teza o sigurnosti metafizičkih iskaza iz čisto analitičke perspektive do etičkih, ontoloških i spoznajnih tema.²⁵ O tome valja detaljnije progovoriti. No, treba krenuti redom od nekih općih mjesta i drugih novosti.

Povijest nastanka djela »Filozofija spoznaje« vrlo je zanimljiva i dijelom zahvaljujući toj povijesti, ali i jasnoći i preciznosti izraza kojoj profesor Macan teži te ležernosti stila, može se zahvaliti preglednost stajališta i argumenata koji se izlažu u djelu. Djelo ima problemski i povijesni dio. Povijesni dio je stariji i prvi put se pojavljuje, koliko je meni poznato, 1978. godine kao skripta »Kritički problem u povijesti filozofije«.²⁶ Problemski dio je (vjerojatno) noviji i pojavljuje se već 1982. kao »Filozofija ljudske spoznaje«.²⁷ Skripta iz epistemologije profesor Macan prepravljao je dulje vrijeme, više puta i prilagođavao ih raznim publikama.²⁸ »Filozofija ljudske spoznaje« (skripta) najznačajnija je studija koja se u izmijenjenome obliku također našla u knjizi »Filozofija spoznaje«.

Okrenimo se samomu djelu »Filozofija spoznaje«. Kao prvo, problem se postavlja na vrlo specifičan način, tj. iz raznolikosti odgovora na pitanje o tome što se može znati (zazivajući Aristotela i Kanta kao središnje postavljачe toga pitanja). Prva je važna razlika uvođenje analize znanja tj. kraći prikaz trodijelne analize znanja i Gettierova problema, tj. teorija opravdanja koje su se pojavile kao odgovori na njegov problem.²⁹ Taj se problem prije nije pojavljivao u epistemologijama u kršćanskoj filozofiji u nas. Sljedeća dimenzija koja se pojavljuje ideja je utemeljenja izvjesnosti na samosvijesti (koja se doduše izlaže školski, tako da iz samog teksta nije vidljivo autorovo posvemašnje čuđenje nad činjenicom samosvijesti i zaokupljenost tim problemom).

Ključna je novost isticanje jezičnoga problema tj. problema jezičnoga priopćavanja koji se dotada nije izlagao u epistemologijama, a gdje se detaljnije izlaže problem značenja, tj. ostvarivanja, općenitosti i određenja značenja riječi.³⁰

24 Ivan Kozelj, *Savjest*, Zagreb, 1990.

25 Ne mogu ne spomenuti Newmanove predavanja tj. propovijedi o odnosu razuma i vjere, knjigu koja već dulje vrijeme stoji u biblioteci Juraj Habdelić na Jordanovcu, a koju se malo do nikako ne koristi niti u epistemologiji, niti u filozofiji religije ili filozofiji o Bogu, a najmanje u kontekstu suvremenih rasprava o odnosu vjere i razuma gdje bi uvidi iz te knjige mogli značajno pripomoći. Vidi: John Henry Newman, *Sermons and Discourses*, New York, 1949.

26 Ivan Macan, *Kritički problem u povijesti filozofije*, (skripta, ciklostilsko izdanje), Zagreb, 1978.

27 Ivan Macan, *Filozofija ljudske spoznaje*, (skripta), Zagreb, 1982.

28 Postoji primjerice jedno skraćeno izdanje *Problem spoznaje* prilagođeno studentima negdašnjeg Odjela za kršćanski nazor na FTI-u.

29 Ivan Macan, *Filozofija spoznaje*, Zagreb, 1997., 21–28.

30 *Nav. dj.* 65–75.

To se u angloameričkoj filozofiji uglavnom naziva problemima filozofske logike tj. problemima: imena, opisa, egzistencije, identiteta, nužnosti i istinitosti te problemima filozofije jezika, tj. problemima lingvističkoga značenja ili značenja riječi i izraza.

Nakon toga pojavljuje se umetanje još jedne nove teme, a ta je tema iz filozofije znanosti, tj. rasprava o znanstvenome znanju, što se uglavnom svodi na problem indukcije. U svezi s tim pitanjem, sljedeće je važno područje problem spoznaje izvanjskoga svijeta koji je bio vrlo živo raspravljano među skolastičkim filozofima, ali i kontinentalnim i analitičkim filozofima te koji je uzrokovao mnoge probleme, a tiču se uglavnom razlikovanja direktnoga i posrednoga realizma (a taj problem tek dijelom odgovara problemu direktnoga i posrednoga realizma u analitičkoj raspravi o opstojnosti izvanjskoga svijeta, jer je skolastički problem metafizički, a ne problem otklanjanja npr. opažajnih varki).

Zanimljivo je da Macan ovdje detaljno izlaže razlike između neposrednoga i posrednoga realizma kao stajališta među skolasticima. Prvi drže da nije potreban posrednik između izvanjskoga svijeta i subjekta, jer ako je potreban posrednik, onda je potrebno i zaključivanje te je egzistencija u srži pojmovna stvar, što je prag idealizma kojega oni nastoje odbaciti. Drugi pak drže da je neposredni realizam naivan i da je, zbog niza prigovora, primjerice opažajnih varki, ipak moguće zaključivati na opstojnost izvanjskog svijeta. To neki čine primjerice iz načela svršnosti. Naime, ljudska osjetila usmjerena su na izvanjski svijet. No, ako je to njihova svrha, ona ne bi imala tu svrhu kad izvanjskoga svijeta ne bi bilo. S obzirom da svaka stvar, pa tako i osjetila imaju svrhu, postoji izvanjski svijet. Postoje i drugi načini dokazivanja, primjerice iz načela uzročne sveze između stvari i osjetilnoga podatka koji se prima osjetilima, itd.³¹ Nasuprot tome, Macan detaljno prikazuje i analitičku raspravu, napose stajalište Georgea Edwarda Moorea iz njegova poznatoga predavanja, kasnije članka, »Dokaz izvanjskoga svijeta« u kojem Moore zaista iz premisa »Ovdje je jedna ruka« (pritom je tijekom predavanja zaista podigao ruku) i »A ovdje je i druga« (podigao je zatim i drugu ruku) zaključuje »Dakle, izvanjski svijet postoji.«³² Moore u tekstu dakako naširoko analizira značenje izraza »izvanjska stvar« i nakon dokaza iznosi samu strukturu argumenta, ali ipak je pretrpio snažne kritike poput klasičnoga prigovora o tome kako zna da ne sanja kad izgovara te rečenice.³³ Po pitanju ovih rasprava Macan se na koncu poziva na »naravnu sigurnost« i »subjektivnost« koje filozofija u stvari ima iznijeti na vidjelo svojom analizom. Tim je stajalištem u stvari blizak klasičnomu skolastičkom pojmu naravne sigurnosti. Također, ovdje valja spomenuti sličnost »naravne sigurnosti« s primjerice »animalnom vjerom« Georgea Santayane i s pojmovima »djelovanja« i »životinjskoga« kao konca sva-

31 *Nav. dj.* 95–98.

32 *Nav. dj.* 98–103.

33 George Edward Moore, *Proof of an External World*, u: *Isti, Selected Writings*, (ur. Thomas Baldwin), London, 1993, 147–171.

kog racionalnoga opravdanja kod Ludwiga Wittgensteina u djelima »Filozofijska istraživanja« i »O izvjesnosti«.³⁴

Novost je u ovome kontekstu i u prihvaćanju kritike Wolfganga Stegmüllera pobijanja skepticizma klasičnim prigovorom iz autoreferentne inkonzistentnosti u djelu »Metaphysik, Skepsis, Wissenschaft« i pozivanje na neutemeljenost izvjesnosti na teorijskoj razini, već prije na voljnoj (odlukom) i subjektivnoj (izvjesnosti).³⁵

Vratimo se sada ključnoj novosti djela »Filozofija spoznaje«. Među nekim primjenama postojećih spoznaja ističe se uporaba tzv. »konvergencije razloga« tj. zaključivanja temeljem vjerojatnosti koju Macan preuzima od J. H. Newmana. Nakon što podosta detaljno izlaže Newmanove tekstove na tu temu, te nalazi i neke suvremene inačice koje su im slične, kao primjerice Popperovu »konjunkturalnost«,³⁶ pruža i vlastiti stav o stvari pišući sljedeće.

- *Macanovo stajalište:* »U svakom slučaju, svaka hipotetska sigurnost temelji se na konvergenciji mnogih, za sebe samo vjerojatnih razloga, koji su ipak toliko jaki da nam daju praktičnu sigurnost koja praktički isključuje protivnost premda je ona teoretski moguća.«³⁷

Ovaj je stav sasvim jasan s obzirom na stupanj izvjesnosti koji u najboljem slučaju pruža konvergencija razloga. No, neke je prigovore teško ne izreći, koje Macan ne spominje i na koje ne odgovara.

Navedimo tri prigovora.

- *Prigovor 1:* Što ako postoje, recimo to na taj način, »divergentni« razlozi? Hoćemo li tada brojati i usporediti količinu konvergentnih i divergentnih razloga? Ili ćemo nekima pridati veću težinu i ako hoćemo, prema kojem mjerilu?
- *Prigovor 2:* Macan govori o praktičnoj sigurnosti koja praktički isključuje protivnost. No ako je znanje izvjesna i evidentna spoznaja i ako je evidencija ovdje posredna, a izvjesnost samo praktična, kako je to moguće nazvati znanjem?
- *Prigovor 3:* Na koncu, koja je razlika između indicije i razloga? Indicije ne moraju biti konkluzivne, dok razlozi, čini se, mogu. Pitanje je kako onda »konvergencija« pridonosi tomu da se »konkluzivnost« odjednom pojavi? Ako se radi o zaključku prema vjerojatnosti, onda se radi o zaključku o iskazu, a ne o stanju stvari. Naime, vjerojatnost je različita od izvjesnosti.

34 Ludwig Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja*, Zagreb, 1998a, paragraf 217; Isti, *O izvjesnosti*, 2003. paragrafi 204, 358–9.

35 Za kritičku recenziju Macanove *Filozofije spoznaje* vidi: Kristijan Krkač, Ivan Macan: *Filozofija spoznaje* (recenzija), *Filozofska istraživanja*, 69, 18, 1998, 2, 498–500.

36 Karl Raimund Popper, *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*, London, 1963.

37 Ivan Macan, *Filozofija spoznaje*, Zagreb, 1997, 110.

Pokušajmo sad odgovoriti na ova tri prigovora.

- *Odgovor na prigovor 1:* Prvi prigovor moguće je razriješiti spominjanjem lijepe metafore iz Wittgensteinove »Smede knjige«³⁸ koja je u stvari metafora morfologije. Kada se uspoređuju indicije koje konvergiraju, njihov je odnos vrlo čudan i nalik je onomu što o uspoređivanju piše Wittgenstein. »Ustvari, otkrili smo da je naša stvarna uporaba riječi ‘uspoređivanje’ različita od one koju smo očekivali dok smo ju promatrali izdaleka. Otkrili smo da je ono što povezuje sve te slučajeve uspoređivanja velik broj sličnosti koje se preklapaju i čim vidimo, više se ne osjećamo prisiljenima reći da tu mora postojati jedno njima svima zajedničko svojstvo. Ono što brod veže za pristanište jest uže, a uže se sastoji od vlakana, ali ono ne dobiva svoju snagu ni od jednog vlakna koje ide od jednog do drugog kraja, nego od činjenice postojanja velikog broja isprepletenih vlakana.«³⁹
- *Odgovor na prigovor 2:* Drugi prigovor moguće je razriješiti tako da se kaže da je određenje znanja kao evidentne i sigurne spoznaje ustvari određenje propozicijskoga znanja ili znanja–da (engl. *know-that*), dok je znanje koje se temelji na posrednoj evidenciji (isključivo konvergentnim razlozima ili vjerojatnostima, bez divergentnih razloga) i praktičnoj sigurnosti u stvari praktično–znanje ili znanje–kako (engl. *know-how*) jer zapravo omogućuje svaku svakodnevnu rutinsku čovjekovu praksu.⁴⁰ No Macan konvergenciju nikad nije shvaćao kao nešto što ima isključivo epistemološku svrhu, nego na koncu uvijek metafizičku. Naime, ako konvergencija stoji, onda je moguće postići barem praktičnu sigurnost i posrednu evidenciju s obzirom na niz metafizičkih iskaza, a to je pravi cilj uporabe te »teorije« ili točnije heuristike (i ako je tomu tako, onda je jasno da je Macan prije svega kršćanski filozof).
- *Odgovor na prigovor 3:* Na ovaj je prigovor teško odgovoriti i čini se da se poteškoća krije u pojašnjenju same pojave konvergencije. Pitanje je, dakle, je li konvergencija svojstvo određene skupine indicija ili je konvergencija interpretativno i/ili metodičko sredstvo spoznavatelja?

2.2. *Filozofija Ludwiga Wittgensteina*

Druga je među spomenutim temama Macanove filozofije zauzimanje vrlo jasna stava po pitanju interpretacije filozofije L. Wittgensteina.⁴¹

38 Ludwig Wittgenstein, *Plava i smeda knjiga*, Zagreb, 2009.

39 Ludwig Wittgenstein, *nav. dj.*, 87.

40 Kristijan Krkač, Josip Lukin, Damir Mladić, Know-how I.: Wittgenstein and practical certainty, u: Moyal-Sharrock D., Munz V. A., Coliva A. (eds.), *Mind, Language, and Action, Papers of 36th International Ludwig Wittgenstein Symposium*, Kirchberg am Wechsel, 2013, 222–224.

41 Kristijan Krkač, Wittgenstein, Ludwig Josef Johann, u: Stipe Kutleša (ur.), *Leksikon filozofije*, Zagreb, 2012., 1256–1257. Jedan od razloga za isticanje ovog dijela Macanove filozofije uz to što je to središnji dio je i pomalo osobne naravi. Naime, ovo je dio mojih nastojanja da napišem tekst o hrvatskim filozofima koji se bave Wittgensteinovom filozofijom. Kako mi je prije nekoliko godina rekao u neformalnom razgovoru filozof i stručnjak za Wittgensteina Alois Pichler tijekom

Prije nego što se osvrnemo na neke žive prijepore, valja napomenuti da je u svome djelu »Wittgensteinova teorija značenja«,⁴² ustvari prevedenoj disertaciji »više od dvadeset godina prije knjige«, tj. 1974. godine, Macan jasno uočio tada rijetko uočavanu vezu između jezičnih igara (njem. *Sprachspiel*) i oblika života (njem. *Lebensform*) kao okosnicu teorije značenja u »Filozofskim istraživanjima« L. Wittgensteina. No ono posebno je važno da je isticao i kontinuitet pojma izvjesnosti (oblika života) između djela »Filozofska istraživanja« (navodi paragrafe 23, 217, 474, 477 i 489 koji se danas standardno navode)⁴³ i djela »O izvjesnosti« (paragraf §:559).⁴⁴ Ovdje Macan dolazi na rub pragmatizma, ali ga dakako nigdje eksplicira. Sljedeće mjesto to vrlo lijepo iskazuje:

- »Kako mogu razriješiti moguću zbunjenost upotrebljavam li pravilno ili krivo neku riječ ili izraz? Posljednja instanca za tu pravilnost pružit će mi 'gramatika' poklapanja s načinima ljudskoga djelovanja, s njihovim životnim oblicima.«⁴⁵

Po pitanju koje je još uvijek živo, tj. postoji li samo jedan oblik života koji dijele svi ljudi ili ljudski oblik života (jednina), ili pak mnogi ljudski oblici života (množina) što se svodi na kulturne raznolikosti Macan je neodlučan, iako je samim tekstom očito sklon socijalnomu i kulturnomu čitanju oblika života. To pak znači sljedeće:

- *Pitanje*: Postoji li jedan ljudski oblik života ili mnogi ljudski oblici života?
- *Interpretacija*: Pitanje treba čitati morfološki tj. na način morfološke metode (kako je opisana u »Filozofijskim Istraživanjima«)⁴⁶ što pak znači da jedan oblik života nije esencijalističko stajalište, nego stajalište koje brani tezu o jedinstvenoj morfološkoj strukturi ili uzorku ljudskoga života i da stajalište o mnogim ljudskim oblicima života nije relativističko stajalište (iako se o tome raspravlja) nego stajalište o mnogim sumjerljivim ljudskim oblicima života kao mnogim kulturama.⁴⁷
- *Macanov odgovor*: Čini se da je Macan, kako je rečeno, sklon čitanju na drugi način, tj. na način postojanja mnogih sumjerljivih ljudskih oblika života kao mnogih društava i kultura.
- *Prigovor*: Tomu se suprotstavljaju mnogi interpretatori Wittgensteina, primjerice Newton Garver, koji zastupa stajalište da postoji samo jedan

medunarodnog Ludwig Wittgenstein simpozija u Kirchbergu am Wechsel u Austriji, da bi mu bilo iznimno drago da postoje tekstovi o stručnjacima za Wittgensteina iz raznih zemalja, pa tako i iz Hrvatske na što sam odgovorio da svakako planiram jednog lijepog dana i napisati takav tekst.

42 Ivan Macan, *Wittgensteinova teorija značenja*, Zagreb, 1996.

43 Ludwig Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja*, Zagreb, 1998a.

44 Ludwig Wittgenstein, *O izvjesnosti*, Zagreb, 2007., paragraf 559; Ivan Macan, *nav. dj.* 1996., 94–97. Baš te sveze koje sam i osobno uočio vodile su me prema temi moje vlastite disertacije o Wittgensteinovom pragmatičkom pojmu izvjesnosti u navedenom djelu, a koju sam izrađivao pod Macanovim mentorstvom.

45 Ivan Macan, *nav. dj.* 1996., 96.

46 Ludwig Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja*, Zagreb, 1996., paragraf 66.

47 Kristijan Krkač, Wittgenstein's Dubbit III: Caught in Kirchberg am Aspekt–Wechsel, *Wittgenstein Studien*, 1/2010: 121–151.

ljudski oblik života koji je doduše vrlo složen i ta složenost može zavesti na tumačenje da se radi o mnogima, a ne o jednome obliku života.⁴⁸

- *Mogući smjer odgovora*: Macan ne navodi mjesta koja podržavaju ova dva različita čitanja Wittgensteinova pojma oblika života, ali važno je barem preliminarno naglasiti da, iako oba stajališta imaju temelja u samim tekstovima, ipak više tekstova sugerira mnoštvo oblika života i njihovu kulturnu i socijalnu narav, a ne primjerice biološku, što neki zagovaraju. Utoliko je Macan na toj strani i, čini se, u pravu.

Okrenimo se k još dvama pitanjima koja su manje važna, ali koja se danas živo raspravljaju među stručnjacima za Wittgensteina. Naime, čak i danas živo pitanje o kontinuitetu ili diskontinuitetu njegove filozofije, pitanje koje je na neki način otvorio A. Stroll svojom tezom o tome da je Wittgensteinovo »O izvjesnosti« nešto sasvim novo⁴⁹ te se zatim A. Kenny ironično pitao — imamo li sada ne jednoga, dva ili tri Wittgensteina (misleći pri tome na »Tractatus Logico-Philosophicus«, verifikacionističko medurazdoblje, i »Filozofijska istraživanja«), nego možda četiri Wittgensteina misleći na djelo »O izvjesnosti«.⁵⁰ Macan raspravlja u kontekstu teze o kontinuitetu Wittgensteinove misli što spada na klasične austrijske, njemačke i britanske škole interpretacije L. Wittgensteina (čiji su najvažniji zastupnici J. Schulte, P. M. S. Hacker i G. Baker; prva dvojica urednici su četvrtoga popravljenog izdanja »Filozofijskih istraživanja«) za razliku od pomalo neuvjerljivih tumačenja američke škole (čiji su najvažniji zastupnici C. Diamond i J. Conant).⁵¹

- *Macanovo tumačenje*: Zanimljivo je da Macan temelj kontinuiteta između ranoga i kasnoga Wittgensteina nalazi u sličnoj tezi različito artikuliranoj u »Tractatus Logico-Philosophicus« i u »Filozofijskim istraživanjima« tj. u tezi da je jezik aktivnost.
- *Prigovor*: Kao prvo, sam Wittgenstein jasno je napisao kako je pogriješio u TLP i kako je u »Filozofijskim istraživanjima« pitanje o jezičnome tumačenju postavio na druge temelje i u drugi kontekst. Konkretno govoreći, dok je u »Tractatus Logico-Philosophicus« zastupao određenu vrstu referencijalne teorije značenja (napose pod vidikom odslikavanja kao odnosa između propozicije i ostvarenoga stanja stvari), u »Filozofijskim istraživanjima« zastupao je kontekstualnu teoriju značenja (napose pod vidikom teze da je značenje riječi način njezine uporabe u jezičnoj igri).
- *Mogući odgovor na prigovor*: Moglo bi se kazati da se kontinuitet sastoji u bavljenju jezikom i jezičnim značenjem, dok se diskontinuitet sastoji i korištenoj promjeni teorije značenja s referencijalne na kontekstualnu, zatim

48 Za sažetak i pregled ovih stajališta vidi Kristijan Krkač i Josip Lukin, *Forms of life as forms of culture*, u: H. Hrachovec, A. Pichler, J. Wang (eds.), *Philosophy and Information Society, Proceedings of 30th International Wittgenstein Symposium*, Kirchberg am Wechsel, 2007., 112–114.

49 Avrum Stroll, *Wittgenstein*, Oxford, 2002., 121–151.

50 Anthony Kenny, *Wittgenstein*, (Revised Edition), Oxford, 2006.

51 Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, Oxford, 2009.

možda i u razlici između sintaktičko–logičkoga pristupa i pragmatičko–semantičkoga pristupa, tj. u razlici razumijevanja naravi i uloge jezika u cjelini.

Danas je tema tim življa nakon »tzv.« novog Wittgensteina, koji po mišljenju mnogih niti je »nov« pa čak ni »Wittgenstein«, interpretacije prema kojoj postoji diskontinuitet, napose između »Tractatusa« i »Istraživanja« (C. Diamond i J. Conant među poznatijim su zastupnicima te teorije koja se sažima u tezu o »Tractatusu« kao besmislici).⁵²

Druga je stvar, ne toliko očita, ali svakako podjednako važna Macanovo isticanje uzimanja u obzir Wittgensteinova života i svih spisa pri tumačenju središnjih djela još u doktorskoj disertaciji iz 1974. godine, kasnije uz dodatak objavljene 1996. (napose Wittgensteinovih mnogih napomena i dnevnika koje je vodio tijekom cijeloga života),⁵³ tim više što je na tome Macan inzistirao u vrijeme kada mnogi od spisa još nisu bili objavljeni i kada to nije bila praksa među stručnjacima za Wittgensteina (što danas jest i taj je pristup, tj. provjera mjesta iz središnjih djela u kontekstu izvornih inačica u rukopisima ili strojopisima te u kontekstu života postao standard koristeći sve dostupne rukopise /MS, *manuscript*/ i strojopise /TS, *typescript*/).

Iako se nakon objavljivanja disertacije iz 1974. godine, tj. prijevoda s njemačkoga na hrvatski jezik 1996. godine Macan nije detaljnije upuštao u suvremene rasprave koje su na djelu među stručnjacima za Wittgensteina danas, u pogovoru »Pogovor — Poslije 20 godina« knjizi »Wittgensteinova teorija značenja«⁵⁴ on pokazuje da prati zbivanja i da je svjestan stanja rasprave u tome trenutku, tj. 90–ih godina prošloga stoljeća, napose relevantnosti analitičkoga komentara G. Bakera i P. M. S. Hackera koji je izdan u osam tomova i koji je iznimno koristan, iako je predmet kontinuiranih prijevora među stručnjacima za filozofiju Ludwiga Wittgensteina, tim više što je nakon Bakerove smrti P. M. S. Hacker znatno izmijenio novo popravljeno izdanje cjelovite egzegeze.

2.3. *Socijalno–etičke poteškoće*

Okrenimo se i posljednjoj temi Macanove filozofije koja će se ovdje prikazati. Ono što je moralno ispravno ili neispravno u općoj etici kao općem promišljanju morala kao osebujnoga vrijednosnog aspekta ljudskog djelovanja isto je što je i ono po savjesti ili protivno njoj u individualnoj etici ili etici osobnosti, kao i isto što je i ono pravedno ili nepravedno u socijalnoj etici ili teoriji društvene pravde. U tom smislu, bavljenje socijalnom etikom pogotovo kod kršćanskih filozofa u stvari je usporedivo s bavljenjem pravdom kod teoretičara pravde, pogotovo raspodjelne pravde (etičara kao što su John Rawls, Robert Nozick, Ronald Dwor-

52 Kristijan Krkač, *Odjeća i tijelo. Ontologija u djelu TLP Ludwiga Wittgensteina, Status Quaestionis*, god. II, br. 3, 2008., str. 97–117, napose za prepirku između Jamesa Conanta i Petera M. S. Hackera po pitanju »Tractatusa« kao besmislice.

53 Vidi: Ivan Macan, *nav. dj.* 1976.

54 Ivan Macan, *Wittgensteinova teorija značenja*, Zagreb, 1996, 105–115.

kin, itd. da navedemo samo neke od klasika).⁵⁵ Štoviše, teorija općega dobra često se svrstava uz bok ostalim normativnim teorijama, primjerice pod vidikom poslovne etike i korporacijske društvene odgovornosti.

Macanov doprinos socijalnoj etici sastoji se u prvome redu u predavanjima koja je držao u sklopu istoimenoga kolegija, zatim u knjizi »Socijalna etika i druge studije«, te na koncu u nizu članaka koji su vezani uz posebne teme socijalne etike, od kojih su mnogi pretisnuti u spomenutoj knjizi.⁵⁶ Važan je njegov doprinos isticanju vrijednosti rada; tu se dotiče područja poslovne etike koje je bilo isticano u hrvatskoj filozofiji u vrijeme komunizma, tj. od 1945. do 1990. samo zahvaljujući katoličkoj socijalnoj etici, iako samo pod vidikom rada i srodnih pojmova.⁵⁷ Naime, režimski sindikalizam na praktičnoj i teorijskoj razini u stvari se ne može držati nepristranim i kritičkim prinosom poslovnoj etici u tom razdoblju pod tim vidikom.

Njegovi stavovi po pitanju socijalne etike u stvari su tako reći »najpravovjerniji« u odnosu na do sada prikazane u područjima epistemologije i filozofije Ludwiga Wittgensteina. Naime, on kršćansku socijalnu etiku smješta u skladu s nasljedem između krajnosti »individualizma« i »kolektivizma«. Nadalje, jasno ističe temeljna socijalna načela.

Ta se načela izlažu redom, tj. prvo se definira, opisuje i određuje važnost općega dobra, zatim posebnih načela, tj. načela solidarnosti i načela supsidijarnosti. Poseban je dodatak govor o demokratskome načelu koje u spomenutoj knjizi Macan samo djelomično izlaže, dok mu se detaljnije posvećuje u svojim člancima.

Od svih tema kojima se Macan bavi u svojoj socijalnoj etici, ovdje bih za kraj izdvojio temu o kojoj se u stvari pitamo svi mi koji na više nego jedan način svakodnevno odgajamo buduće naraštaje, a ta je tema kršćanski humanizam, tj. istoimeni članak u navedenoj knjizi i odjeljak »Neke smjernice za odgoj budućeg naraštaja«.⁵⁸

Macan ovdje navodi tri takve smjernice:

- »Želimo li sagraditi dobar budući naraštaj, čini se da je nužno upotrijebiti sav duhovni napor oko izgrađivanja ozračja poštivanja čovjeka kao osobe.«
- »Poštivanje čovjekove osobnosti ne ispunjava se dovoljno samo poštivanjem i čuvanjem ljudskoga života. S čovjekom kao osobom dan nam je čitav splet vrijednosti koje bezuvjetno treba poštivati u svoj njihovoj različitosti i hijerarhičnosti.«

55 Za uvod u teorije raspodjelne pravde vidi Neven Petrović, Teorije distributivne pravde, u: Kristijan Krkač (ur.), *Uvod u poslovnu etiku i korporacijsku društvenu odgovornost*, Zagreb, 2007., 125–169.

56 Vidi: Ivan Macan, *Socijalna etika i druge studije*, Zagreb, 2002.

57 Vidi: Petra Eterović, Borna Jalšenjak, Kristijan Krkač, Corporate Social Responsibility in Croatia, u: S. O. Idowu, R. Schmidpeter, M. S. Fifka (ur.), *Corporate Social Responsibility in Europe*, Heidelberg, Berlin, 2014, (u tisku).

58 Vidi: Ivan Macan, *Socijalna etika i druge studije*, Zagreb, 2002., 186–187.

- »Gledom na usvajanje vrijednosti potrebno je paziti na tzv. hijerarhiju vrijednosti ili njihovu hijerarhičnost.«⁵⁹

Ove tri temeljne postavke, u koje se ovdje ne može detaljnije ulaziti, vode nas prema zaključku teksta. Naime, ove su postavke u stvari na određen način najbolje opimjerene u Macanovome radu kao profesora i mentora. Tek s uviđom u to koliko entuzijazma i truda Macan polaže u svoja predavanja, diskusije i mentoriranja ove postavke dobivaju svoj smisao. No kao što je rečeno na početku, ova i druge teme izlaze iz okvira postavljene središnje teme i utoliko ih valja prepustiti drugima.

3. Zaključna napomena

Ovaj zaključak ima formalan i neformalan dio. Krenimo od toga što slijedi iz rečenoga ako je to prihvatljivo interpretirano i solidno opravdano.

Ivan Macan kao hrvatski filozof, temeljem rečenoga, na način *indicija koje konvergiraju*, treba biti opisan kao stručnjak za filozofiju L. Wittgensteina (i analitičku filozofiju), epistemologiju i socijalnu etiku. Uz to, može se reći da se radi o osobitoj kršćanskoj i/ili skolastičkoj filozofiji koja nastoji otvoreno polemizirati sa suvremenim filozofskim kretanjima i kritički preuzeti od njih ono što se u njima čini točnim i korisnim kršćanskoj filozofiji. Štoviše, doprinosi I. Macana na području epistemologije i filozofije Ludwiga Wittgensteina, od kojih su samo neki spomenuti, čine ga izvornim filozofom. O tome svjedoče njegova djela, ali i njegova predavanja.

Njegova predavanja vode neformalnomu dijelu zaključka. Naime, ovo posljednje rečeno nije manje važno jer se u njegovim predavanjima iz epistemologije, analitičke filozofije, o Ludwigu Wittgensteinu, o novovjekovnim i suvremenim filozofima, a kojih su priručnici samo blijedi sažetak, uvijek radilo o zanimljivoj i poticajnoj mješavini (nerijetko čudnovatih i smiješnih) napomena o životima i djelima filozofa, jasnih i preglednih formulacija argumenata i prigovora određenim stajalištima koja su oni zastupali začinjenih rubnim napomenama o odnosima s drugim filozofima i o općoj povijesti. Tom se mješavinom preciznosti i jasnoće, preglednosti i konteksta, s uvijek potrebnom mjerom humora (ponekad i fine mjere ironije i cinizma), na vrlo živopisan način dočaravalo ne samo živote, filozofije i argumente tih filozofa nego i *cijeli oblik života* na pozadini kojeg ih valja nastojati razumjeti. Nastojanje oko toga da studenti doslovno znaju stvari filozofije, ali i da ih istovremeno razumiju i samostalno misle, uvijek je bilo središnje nastojanje Macanovoga rada kao profesora i mentora.

To je isto Macan oduvijek najviše cijenio kod svojih studenata filozofije, naime, ako bi ih uspio naučiti da istovremeno budu precizni i jasni, ali ne po cijenu preglednosti i konteksta, da dosljedno formuliraju argumente, ali i da odgovaraju na prigovore. Rasprava na koju je uvijek spreman i izvan nastave jasno pokazuje spremnost za podržavanje studentskoga filozofskog života. Osobita sklonost ta-

kvomu načinu predavanja uvijek se manifestirala u jasnoj razlici između podučavanja i nagovaranja na određeno stajalište.

Kritički pristup koji Macan njeuguje i nastoji prenijeti studentima, koji je nažalost sve manje prisutan u studentskoj populaciji, a mladi ga filozofi osobito ne ohrabruju kod studenata, neizostavan je dio njegova djelovanja kao filozofa. Drugim riječima, ne samo njegov znanstveni doprinos kao filozofa, nego i doprinosi kao nastavnika filozofskih predmeta, kao metodičara nastave, kao povjesničara filozofije i kao čovjeka trebaju biti uzeti u obzir (uz ostale spomenute kao primjerice isusovca, svećenika, urednika, dekana, provincijala, predsjednika Hrvatskoga filozofskog društva, zaljubljenika u klasičnu glazbu itd.). Sve to čini cjelinu filozofije Ivana Macana, to čini duh unutar kojega sve ostalo treba nastojati razumjeti, pa tako i spomenute detalje njegovih filozofskih doprinosa.

Ako ste prvi put na FFDI–u i ako ne znate u kojoj predavaonici predaje profesor Macan, dovoljno je samo osluhnuti kroz svaka vrata i tamo gdje se s vremena na vrijeme prolomi smijeh profesora i studenata najvjerojatnije se održavaju njegova predavanja. Ako uđete u predavaonicu i još uvijek niste sigurni je li nastavnik za katedrom profesor Macan jer naime ne znate kako izgleda, samo promotrite studente i ako ih ima mnogo i očito pozorno i sa zanimanjem slušaju predavanje i diskutiraju, onda možete biti sigurni da se radi o profesoru Macanu. Ako ni tada niste sigurni, možete naprosto pitati profesora je li on profesor Macan i ako dobijete potvrđan odgovor, možete usput očekivati i kakvu sitnu šalu na svoj račun.

Završimo s napomenom s kojom i sam Macan završava svoju napomenu o S. A. Kierkegaardu uz dvjestotu obljetnicu njegovog rođenja.⁶⁰

- »Možemo razmisliti u kakvom se životnom stadiju sami nalazimo. Utapamo li se u onaj bezlični ‘tako se (danas) misli, djeluje, živi’ ili smo spremni učiniti sudbonosni ‘skok’ u ‘objektivnu nesigurnost’, kad zataje mnogi pametni razlozi? Tako dolazimo do svoje ‘subjektivne’ istine koja ipak nosi naš svakodnevni život.«⁶¹

4. Dodatak: *Intervju s profesorom Ivanom Macanom*⁶²

PITANJE: Kakvo je trenutno stanje hrvatske filozofije i u tom kontekstu hrvatske kršćanske filozofije?

MACAN: Ne znam koliko točno mogu odgovoriti na to pitanje. Svakako, najprije bi trebalo biti jasno što to znači »hrvatska filozofija«. Mnogi filozofi ne dopuštaju da filozofija dobije neke attribute kao što je ovdje »hrvatska«. Filo-

60 Ivan Macan, Vjerovati u nesigurnu objektivnost? Uz dvjestotu obljetnicu rođenja S. Kierkegaarda, *Obnovljeni život*, 2013, 68, 3, 291–294.

61 *Nav. mj.*

62 Ovaj intervju s Ivanom Macanom obavljen je putem elektroničke pošte. Zahvaljujem profesoru Macanu na iscrpnim i preciznim odgovorima. Pitanja ću označavati riječju PITANJE, a odgovor prezimenom profesora, tj. MACAN.

zofija bi mogla biti hrvatska utoliko ukoliko su oni koji se njome bave Hrvati ili barem hrvatski građani. A već se i taj atribut teško može odrediti. Koliko je meni poznato, u Hrvatskoj (kao državi) filozofijom se bave samo sveučilišni (ili srednjoškolski) profesori filozofije te i oni samo prate ona filozofska zbivanja koja se tiču njihova »faha«, tj. predmeta koji predaju. Njima se mogu pribrojiti i oni koji rade u ili oko Filozofskog instituta. U Hrvatskoj djeluje i Hrvatsko filozofsko društvo koje organizira nekoliko simpozija ili filozofskih dana o raznim temama bliskim filozofiji. Teže mi je odrediti ima li u Hrvatskoj netko tko se profesionalno bavi filozofijom (tj. kao što je to bio Spinoza, a i on je morao brusiti leće da bi preživio). Čini se da filozofija u našem društvu (slično kao i znanost) nema visoku cijenu, što se očituje i u tome da se filozofskim časopisima sve više umanjuju državne dotacije. Valjda i zbog toga što filozofija nije »produktivna«.

A što je s »hrvatskom kršćanskom filozofijom«? I tu je riječ o izrazu koji nije ni od nekih kršćana prihvaćen (npr. pokojni Tomo Vereš). Ipak, možemo reći da se kršćanskom filozofijom može nazvati svaka filozofska refleksija o kršćanskom pogledu na svijet, a onda i refleksija o kršćanskoj teologiji. Zato se i većina kršćanskih filozofa nalazi na crkvenim teološkim učilištima, jer se teologija ne može pravilno studirati bez filozofskog temelja. U tom pogledu kršćanska se filozofija kod nas poučava na katoličkim bogoslovnim fakultetima i posebno na isusovačkome filozofskom fakultetu, koji imaju i nezanemariv kadar filozofa koji su mahom studirali u inozemstvu. U crkvenim se časopisima zato javljaju solidni filozofski članci u kojima se zauzimaju filozofski stavovi o tekućim filozofskim, teološkim i društvenim problemima. Mogli bismo, dakle, zaključiti da stanje tzv. kršćanske filozofije na hrvatskome jeziku i nije loše.

PITANJE: Kolika je povijesna važnost filozofije Ludwiga Wittgensteina, ali i njezina važnost za trenutnu filozofiju, napose u Hrvatskoj, napose pod vidikom protunaturalističkoga stava koji je Wittgenstein isticao, a koji je danas vrlo nepopularan?

MACAN: Koliko je meni poznato, filozofija L. W. u Hrvatskoj je već od njezina početka uglavnom nepoznata. Mislim da se nikako ne može nositi s utjecajem filozofije egzistencije Martina Heideggera ili Kantove i Hegelove filozofije. Naturalistički smjer tumačenja svijeta Wittgenstein je već u *Tractatusu* jasno okarakterizirao kad je za svoje stavove rekao da ih onaj koji ih razumije mora proglašiti besmislenima. I danas se svijet želi protumačiti samo provjerljivim stavovima i njih proglašavati jedino smislenim. U kršćanskoj je filozofiji Wittgenstein ostao nepoznanica. Neki, osobito stariji skolastici, čak su ga odbijali i nisu ga cijenili. Noviji teolozi ipak vide prednost u nekim stavovima Wittgensteinove »kasnije« filozofije, osobito s obzirom na govor o Bogu i na nauk o sakramentima.

PITANJE: Koliko su danas, u vrijeme post-analitičke filozofije, koja bez imalo problema povezuje, uspoređuje kontinentalne i analitičke filozofe i na tim poredbama nastavlja dalje (kao kod primjerice K. O. Apela ili u novije vrijeme R.

Rortyja) spoznajna pitanja još uvijek važna za suvremena pitanja i koje je mjesto epistemologije u kršćanskoj filozofiji danas?

MACAN: Ovo je pitanje dosta opširno i nije lako povezati sve niti. Čini mi se da se analitički i kontinentalni filozofi ipak mogu korisno povezati. Pa i Wittgenstein je bio i kontinentalni i analitički filozof. Zar nije čak analitička filozofija s njime zapravo započela na Kontinentu? Spoznajna pitanja već su od Platona središnja pitanja filozofije. Tko je potpuno odgovorio na pitanje: što je znanje (Platon)? ili što mogu znati (Kant)? Odgovori, dakako, postoje, makar i nisu definitivni, apsolutni, koji bi potpuno isključivali svoju protivnost. A upravo takvi odgovori daju mjesta vjeri.

PITANJE: U mnogim se socijalnim enciklikama Katoličke Crkve ističe da Crkva nema niti nudi ekonomski model, primjerice u enciklici »Stota godina«; bi li se (a) Crkva tu trebala odvažiti na nudenje odgovora, a ne samo na kritiku, (b) ima li socijalna etika važnost za razmišljanje, odlučivanje i djelovanje u svakodnevnome životu u Hrvatskoj danas?

MACAN: Ne znam postoji li neka druga svjetska ustanova koja je toliko puta zauzimala stav pred društvenim, a onda i ekonomskim pitanjima, kao što je to upravo Katolička Crkva i Pape, počevši od Leona XIII. do pape Franje. Mislim da nije točno kazati da Crkva samo daje kritike, no očito je da se od nje ne mogu očekivati neki praktični ekonomski modeli. Ta koji je praktični ekonomski model potpuno zadovoljio, makar ga predložili i veliki stručnjaci na području ekonomske teorije, počevši od Marxova *Kapitala*? No Crkva je u svojim brojnim enciklikama doista dala vrlo dobre smjernice i načela koja su ušla i u mnoge moderne modele. Sjetimo se samo načela solidarnosti i supsidijarnosti. Crkva je također, i to s pravom, uputila i kritike nekim društvenim naucima koji ne samo da se ne drže kršćanskih načela, nego se njemu i potpuno protive, a koji su se prije ili kasnije pokazali neodrživim.

Kad je papa Ivan Pavao II. u enciklici *Stota godina* nakon propasti marksističko–komunističkoga modela gospodarstva upozorio i na opasnosti širenja bezobzirnoga kapitalizma i pohlepe za profitom, pokazalo se u prošlih deset godina da je bio u pravu. A i danas je kod nas vidljivo da je promicanje nekih gospodarskih modela često utopističko a u stvarnosti neprovedivo, što redovito ima loše posljedice po obične ljude (nezaposlenost i osiromašenje). Zato je doista važno razmišljanje o društvenim pitanjima koje pruža upravo socijalna etika.

PITANJE: S obzirom na činjenicu da je bavljenje filozofijom sve samo ne vrlo profitabilno, možda i rizično, što reći o trenutnome stanju filozofije i o njezinoj budućnosti s obzirom na njezine trajne vrijednosti, i to u svjetlu motivacije koja za studij filozofije još uvijek postoji kod mladih ljudi?

MACAN: Bavljenje filozofijom doista je neprofitabilno. Možda se zato time i ne bavi veliko mnoštvo ljudi. No, budući da (jedino) filozofija otkriva »trajne vrijednosti«, koje su ipak privlačne svakom čovjeku, ljudi, pa i mladi, ipak sve više traže odgovor na pitanje o smislu života i svijeta koje najprije — uz religiju — daje filozofija. U tom smislu možemo zaključiti da će filozofija imati budućnost, koja će se oslanjati na višetisućljetnu povijest. Njezin je »nedostatak« u tome što njezini odgovori nisu takvi da bi svakoga prisilili na pristanak. Ne mislim da bi bavljenje filozofijom u današnje vrijeme moglo biti rizično, barem ne u društvima koja se zaklinju na slobodu i demokraciju. No i to je često vrlo relativno.

The Philosophy of Ivan Macan

Notes to Selected Epistemological, Analytical–Linguistic and Social–Ethical Problems on the 75th Anniversary of his Birth

*Kristijan Krkač**

Summary

In the paper the author introduces, clearly depicts, and disputes the two central topics of Ivan Macan's theoretical philosophy, i.e. selected hypotheses on epistemology and on the philosophy of Ludwig Wittgenstein, and also on practical philosophy topics, i.e. his social ethics. The debate proceeds such that the central thought is quoted, followed by supporting arguments and explications, then by objections and finally by replies attempted by the author. The whole paper is contextualized by means of the initial polemical remark on secondary literature dealing with Macan's philosophy, and an informal conclusion on the value and influence of his philosophy and speculation. The paper is composed of an introduction which presents details of his life and work and a critical remark on secondary literature, a central section in which the three previously mentioned topics are presented, explicated and elaborated, that is, epistemological topics taken from Macan's philosophy of L. Wittgenstein, and social ethics topics. Finally, the third and closing section derives a conclusion on the original contributions of his philosophy and his notability as a professor of Philosophy.

Key words: Ivan Macan, epistemology, knowledge, Ludwig Wittgenstein, a theory of linguistic meaning, principles of social ethics.

* A/Prof. Kristijan Krkač, Ph.D., The Zagreb School of Economics and Management. Address: Jordanovac 110, 10000 Zagreb. E-mail: kristian.krkač@gmail.com